

ГАРАНТІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

СЛІНЬКО Сергій Вікторович - доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-8611-3759>

МАКСИМОВА Лариса Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент,
спеціаліст вищої категорії Київського фахового коледжу туризму та готельного господарства

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7660-6779>

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.10>

Теоретичні положення кримінального процесу включають у себе інститут гарантій прав та інтересів його учасників. Основа забезпечення гарантій у кримінальному процесі є конституційні, правові, спеціальні засади, що регулюють застосування гарантій під час кримінального обвинувачення, а також забезпечують захист прав, свобод та інтересів під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. Кримінальний процесуальний закон встановив для кожного учасника правових відносин гарантії, які він має використовувати під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

Запропоновано визначення юридичних гарантій за фактом закріплення обставин кримінального правопорушення під час збирання, оцінки доказів, у разі проведення процесуальних, слідчих (розшукових) та судових дій. Приділяється увага забезпечення гарантій під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження на стадіях судового розгляду. Доведено обставини гарантій оскарження дій або бездіяльності слідчого, прокурора.

Розкрито теоретичний та практичний зміст забезпечення гарантій сторони обвинувачення та сторони захисту. Звернена увага на процесуальні гарантії учасників, які забезпечують допомогу проведення досудового розслідування та судового розгляду.

Запропоновано теоретичне визначення процесуальних гарантій у кримінальному процесі.

Ключові слова: гарантії, статус, учасники, сторона обвинувачення, сторона захисту, досудове розслідування, слідчий, прокурор, суддя

Актуальність і ступінь дослідження

Загальні теорії кримінального процесу побудовані на підставі юридичних конструкцій, інститутів, які є основою для проведення досудового розслідування, судового розгляду та встановлення вини підозрюваного, обвинуваченого, проголошення справедливого, обґрунтованого, неупередженого вироку. Теоретичні положення загальних теорій кримінального процесу включають у себе інститут гарантій прав та інтересів його учасників. Основа забезпечення гарантій у кримінальному процесі є конституційні, правові, спеціальні засади, що регулюють застосування гарантій під час кримінального обвинувачення, а також забезпечують захист прав, свобод та інтересів під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

Гене́за розвитку гарантій прав, свобод громадянина була вперше визначена у публікаціях Ш.Монтеск'є. який запропонував статус на підставі сукупності встановлених прав, свобод, що включають у себе повагу честі та гідності, особистість життя тощо [9].

Правове законодавство під час реформування основних інститутів встановило, що кожний учасник кримінального судочинства забезпечується правами та обов'язками для захисту своїх чи репрезентованих інтересів.

Він має право на рівність перед законом, поваги до людської гідності, недоторканості житла, невтручання у приватне життя, презумпцію невинуватості тощо.

Кримінальний процесуальний закон визначив для кожного учасника права, які він має використовувати під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. Диспозиція закону встановила для кожного учасника індивідуальні права, які мають значення під час встановлення об'єктивної істини в кримінальному процесі. Сторона обвинувачення має права та обов'язки, які забезпечені гарантіями розкриття кримінального правопорушення, визначення вини підозрюваного, обвинуваченого, встановлення об'єктивної істини. Сторона захисту забезпечена правами захисту від обвинувачення, а саме право надати факти, докази, які свідчать про відсутність вини, визначення презумпції невинуватості, диспозитивність проведення досудового розслідування та гласність, публічність судового розгляду.

На підставі класифікації учасників процесу на види, групи, закон встановив для кожного можливість забезпечення гарантіями їх участі під час проведення досудового розслідування та судового розгляду. Незважаючи на постійне розширення прав учасників кримінального процесу, закон із теоретичної точки зору залишається до кінця не зрозумілим, а практика використання механізму дії ставить більше питань, ніж надає відповіді.

Мета і завдання дослідження включає до себе визначення правової ефективності кримінального процесу у разі реалізації форм, методів і напрямків діяльності під час виконання завдань та досягнення мети, встановлення об'єктивної істини. Удосконалення механізму правового регулювання під час провадження процесуальних, слідчих (розшукових) та судових дій законом передбачено необхідність забезпечення правового статусу кожного учасника на підставі встановлених гарантій прав та обов'язків.

Наукова новизна дослідження включає теоретичний розгляд встановлених законом

процесуальних гарантій для учасників, сторін процесу.

Запропоновано встановити загальні гарантії, які закріплюють верховенство права та закону в системі юридичних норм. Спеціальні гарантії передбачають контроль за органами кримінальної юстиції з боку прокурора, слідчого судді на стадії досудового розслідування та відповідальність посадових осіб у разі порушення прав, законних інтересів учасників процесу.

Доведено, що не тільки державні засоби забезпечують фактичні та юридичні можливості застосування прав та свобод. Закон встановив систему матеріальних, юридичних умов гарантій.

Надано визначення гарантій у сукупності прав, обов'язків та юридичних санкцій. Ці елементи передбачають створення механізму забезпечення прав учасників процесу.

Проаналізовано процедуру та процесуальні конструкції, їх послідовність, особливість, що зумовлена специфікою під час досудового розслідування та судового розгляду на стадіях процесу.

Правова регламентація всіх процесуальних, слідчих (розшукових), судових дій встановлена таким чином, що забезпечується диспозицією правових норм, які встановлюють права та обов'язки для кожного учасника та є гарантією захисту їх інтересів у кримінальному процесі.

Теоретичні розробки

Одним з перших теоретичних трактатів про забезпечення гарантій закону було проаналізовано та надано визначення Шарлем Луї Монтеск'є у «Про дух законів» у 1748 році. Основа теоретичних та філософських поглядів включало до себе два джерела, а саме: нерівність між тими, що керують, і тими, якими керують. Перша нерівність відбувається переважно в тому разі, коли надані привілеї є почесні. Друга, коли закон встановлює правила зразка. Автор звертав увагу на необхідність зміни, удосконалення закону, оскільки дух закону старіє так само, як тіло [9].

Теоретики конституційного права Ю.Г. Барабаш, А.О. Селіванов, В.Ф. Пого-

рілко, Ю.М. Тодика, В.С. Журавський та ін.. надали визначення юридичних гарантій. Автори вказували, що основа гарантій включає до себе право держави на надання кожному громадянину можливість використання встановлених Основним законом держави конституційних прав [1; 11; 14]

Т.М.Заворотченко розглядала проблеми забезпечення гарантій прав учасників кримінального процесу через його статус. Вона виділяла гарантії, виходячи з їх механізму забезпечення прав та обов'язків. Надала систему умов, які забезпечують інтереси учасників кримінального процесу та визначала об'єкт гарантій на підставі правових відношень, що направлені на захист матеріальних та приватних інтересів. Особлива увага приділяється структурі гарантій, зокрема, надається аналіз юридичних актів, диспозиції закону, що регулює правову діяльність, пропонується встановити елементи права, правотворчі методи та контрольно – наглядові форми [7, с.8].

О.В. Баулін, Н.С. Карпов, Ю.М. Грошевой, В.М. Хотинець, О.В. Капліна, О.Г. Шило, Л.Д. Удалова та інші автори вказували, що юридичні гарантії є закріплені правовими нормами права та свободи громадянина, а також засоби їх захисту. Гарантії встановлені таким чином, що не тільки забезпечити захист прав, а також встановити відповідальність за їх порушення. Необхідно створити механізм для захисту прав, свобод та інтересів кожного учасника кримінального процесу [2; 5; 8; 15; 16].

Ю.О. Гурджі, розкриваючи гарантії кримінального процесу визначала, що застосування учасниками кримінального провадження встановлених законом процесуальних прав включає до себе механізм реалізації гарантій, що в кінцевому визначенні допомагають усуненню свавілля, шантажу, обману, нецільовому підходу під час прийняття процесуальних рішень слідчим, прокурором, слідчим суддею. Аналізуючи практику застосування процесуальних гарантій учасників кримінального процесу, авторка встановила, що однією з причин прийняття незаконних, необґрунтованих процесуальних рішень, які порушують права, обов'язки, свободи та інтереси учасника

процесу, є невизначення механізму встановлених законом гарантій. Вона запропонувала оптимально встановити співвідношення між інтересами, які пов'язані зі встановленням обставин кримінального правопорушення під час проведення досудового розслідування та інтересами механізму забезпечення гарантій прав і свобод учасників, які беруть участь у кримінальному процесі [6, с. 21].

О.М. Бандурка вказував на особливості забезпечення гарантій під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та визначення державних інтересів під час проведення оперативно-розшукової діяльності. Уся негласна діяльність встановлена чинним процесуальним законодавством та законодавством про оперативно розшукову діяльність, вона не має припущень під час проведення, не вказує на можливість застосування двозначного значення або обмеження гарантій їх проведення. Закон дозволяє проводити гласні та негласні оперативні заходи для встановлення обставин кримінального правопорушення та вини підозрюваного, тим самим визначити факти, відомості про факти та докази.

Ефективність правової діяльності оперативних підрозділів включає до себе визначення їх процесуального статусу та забезпечення гарантіями учасників. З одного боку, оперативні підрозділи здійснюють спостереження, проводять звукозапис розмов тощо. З іншого, вони повинні отримати від слідчого судді процесуальний дозвіл. Після проведення негласних слідчих (розшукових) дій, вони повинні ознайомити підозрюваного та його адвоката з результатами їх проведення. Таким чином забезпечити права, обов'язки та інтереси кожного учасника [3. с. 306-309].

А.Я. Дубінський, Глов'юк І.В. М.М. Міхеєнко, С.М. Стахівський, В.М. Стратонов, В.П. Шибіко та ін. виділяли загальні та спеціальні (юридичні) гарантії прав учасника процесу. До загальних гарантій вони відносили можливість фактичного використання прав, свобод та інтересів. Ідеологічні гарантії визначалися як гарантії суспільства, а саме: встановлені в Конституції України верховенство права та закону, повагу до гідності особи, недоторканість, презумпція не-

винуватості тощо. Юридичні гарантії включають у себе сукупність правових норм, які за допомогою встановленого механізму застосування ефективно припиняють порушення прав і свобод, гарантують право кожного у судовому порядку відстоювати честь та гідність, зобов'язують посадових осіб та державні органи поважати людину, охороняти її права та встановлені законом інтереси [4; 10; 12; 13].

Пропонуємо надати групи гарантій прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження. Перша юридична конструкція встановлена на підставі забезпечення гарантій, які визначені у чинному законодавстві. Друга на підставі механізму участі сторін, учасників процесу на стадіях процесу.

Перша конструкція юридичних гарантій встановлена за фактом закріплення обставин кримінального правопорушення під час збирання, оцінки доказів. Друга включає проведення процесуальних, слідчих (розшукових) та судових дій. Третя під час ознайомлення з матеріалами кримінальної справи. Наступну можна визначити у разі забезпечення гарантій на стадіях судового розгляду. Остання позиція може бути запропонована у разі оскарження дій або бездіяльності слідчого, прокурора.

Виклад загального матеріалу

Аналіз визначених груп надає підстави для подальшого удосконалення механізму забезпечення гарантій. Проблеми забезпечення гарантій під час участі сторін, учасників процесу мають окремі теоретичні прогалини.

Кримінальний процесуальний закон встановлює наступні групи учасників процесу. Не входячи в суперечку вчених, пропонуємо визначення чотирьох груп учасників. Перша включає до себе сторону обвинувачення, куди віднесено прокурора, слідчого, дізнавача, оперативні підрозділи. Крім того, закон вказує на потерпілого, яка в разі відмови публічного обвинувача від підтримання державного обвинувачення надає йому повноваження сторони обвинувачення та встановлює процесуальні права, гарантії участі під час судового розгляду кримі-

нального провадження. Друга встановлює учасників сторони захисту, Закон вказує на адвоката, підозрюваного, обвинуваченого. Наступною групою є учасники, які допомагають встановити обставини кримінального правопорушення. До них закон відносить свідка, експерта, спеціаліста. Остання група – учасники, які беруть участь у кримінальному провадженні, зокрема перекладач, законний представник, представник юридичної особи, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Виходячи з теоретичних аспектів побудови гарантій, можна визначити конкретні фактичні обставини, які встановлені кримінальним процесуальним законодавством відносно його учасників. Перша група учасників забезпечені гарантіями встановлення обставин кримінального правопорушення на підставі проведення процесуальних слідчих (розшукових) дій. Ці дії мають елементи обвинувачення відносно підозрюваного під час досудового розслідування.

Слідчий забезпечений гарантіями на підставі ст. 40 КПК України, зокрема після отримання заяви про кримінальне правопорушення почати проведення слідчих (розшукових) дій; в окремих випадках, коли його повноваження виходять за рамки компетенції доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам; у випадках, коли процесуальні дії тимчасово обмежують права, свободи та інтереси підозрюваного, слідчий повинен звернутися з клопотанням до прокурора, слідчого судді для погодження проведення слідчих (розшукових) дій; повідомляти підозрюваному повідомлення про підозру, де визначити всі обставини кримінального правопорушення та ступінь вини, на підставі норм матеріального права; за результатами проведення досудового розслідування скласти обвинувальний акт та направити матеріали кримінального провадження через прокурора до суду.

Проблема забезпечення процесуальними гарантіями слідчого встановлена таким чином, що він, з одного боку, має повноваження на проведення слідчих (розшукових) дій, які обмежені законом. Інша сторона

включає до себе гарантії підозрюваного, який метою ставить засоби ухилятися від кримінальної відповідальності. Для цього він залучає процесуальні та не правові засоби, від фальсифікації доказів, погроз, обману, тиску тощо.

Прокурор, здійснюючи прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва, згідно зі ст. 36 КПК України має наступні процесуальні права та обов'язки, які можна поєднати за видами. Перший вид передбачає контрольні функції прокурора, які включають у себе мати повний доступ до матеріалів кримінального провадження, доручати слідчому у встановлений законом строк проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій; скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих.

Другий вид встановлює наглядові положення, зокрема затверджувати обвинувальний акт; звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Третя форма є забезпечення гарантій під час судового розгляду кримінального провадження, підтримання публічного обвинувачення, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення.

Проблема процесуальних гарантій прокурора та інших учасників сторони обвинувачення свідчить про суттєві розбіжності в повноваженнях зі слідчим, який стає його помічником, а не самостійним учасником процесу. Визначена різниця надає необхідність наділяти кожного учасника правами, які дали можливість досягати мети та виконання завдань кримінального процесу. У цьому разі можна визначити галузевий процесуальний статус учасників, які мають однакову мету встановлення й обставин кримінального правопорушення та об'єктивної істини.

Учасники сторони захисту забезпечені гарантіями, які вони мають для забезпечення захисту. Вони повинні мати можливість захисту встановлених законом правових інтересів, активно втручатися в проведення

досудового розслідування шляхом надання клопотань, скарг тощо. Процесуальні засоби здійснення прав учасників або засоби механізму їх реалізації можна розглядати як систему гарантій. Процесуальні права сторони захисту включають до себе можливість використання процесуальних прав, здійснення конкретних процесуальних дій, участь у проведенні слідчих (розшукових) дій. Гарантії забезпечуються на стадіях процесу процесуальною формою.

Слідчий, прокурор, суддя повинні перед початком проведення процесуальної дії роз'яснити надані відповідні права та процедуру, особливості механізму їх реалізації.

Процесуальні гарантії повинні бути встановлені таким чином, щоб кожний учасник процесу мав можливість здійснювати реалізацію своїх прав. Таким чином, доведено, що інститут забезпечення прав та захисту законних інтересів учасників кримінального процесу є комплексом процесуальних заходів, спрямованим на надання можливості кожному учаснику здійснювати свої права.

Висновок

Правовий статус учасника процесу залишиться декларацією, якщо держава на підставі її законів не буде мати відповідного механізму гарантій реалізації встановлених прав.

Пропонуємо встановити поняття кримінальних процесуальних гарантій учасників кримінального процесу, як встановлені нормами чинного законодавства права, обов'язки та інтереси учасника, на підставі яких він має можливість їх правової реалізації.

Література

1. Барабаш Ю.Г. Конституційна юрисдикція / Ю.Г. Барабаш, А.О. Селіванов . Право. 2012. 168с.
2. Баулін О.В. Процесуальна незалежність слідчого та їх правові гарантії/ О.В. Баулін, Н.С. Карпов. К. НАВСУ. 2001. 232с.
3. Бандурка О.М. Теорія і практика оперативно – розшукової діяльності \ О.М.Бандурка: Х. Золота миля. 2012. 620 с.
4. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та прак-

тика реалізації на основі положень кримінального процесуального кодексу України. /І.В. Гловюк. Одеса. Юрид. лит. 2015. 712 с.

5. Грошевой Ю.М. Кримінальний процес України : підручник / Ю. М. Грошевой, В. М. Хотенець ; за ред. Ю. М. Грошевого. Харків : Право, 2000. 487 с.

6. Гурджи Ю.О. Правовий захист особи у кримінальному процесі України: теорія та методологія / автореф. дис. докт. юрид. наук. 12.00.09. /Ю.О. Гурджи. Одеса. 2007. – 40с.

7. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні.:автореф.дис. канд.. юрид. наук 12.00.03. Ін-т держави та права ім. В.М. Корецького. /Заворотченко Т.М. -К.: 2002. -21с.

8. Капліна О.В. Кримінальний процес /О.В. Капліна, Ю.М. Грошевой, О.Г. Шило. Харків: Право, 2013, 820 с.

9. Шарль Луи Монтескьє О духе законів / Ш.Л. Монтескьє Рипол Класик 2020. 690с.

10. Міхеєнко М.М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / М.М. Міхеєнко, В.П. Шибіко, А.Я. Дубінський. Київ : Наукова думка, 1997. 410 с.

11. Погорілко В.Ф. Основи конституційного ладу України / В.Ф. Погорілко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – Київ: Ін Юре, 1997. – 39 с.

12. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів / С. М. Стахівський. -Київ : Атака, 2009. 64 с.

13. Стратонов В.М. Криміналістична теорія пізнавальної діяльності слідчого / В.М. Стратонов. Вид-во ХДУ. Херсон, 2009. 440 с.

14. Тодика Ю.М. Конституційне право України : підручник / за ред.: Ю. М. Тодика, В. С. Журавський. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.

15. Удалова Л.Д. Кримінально процесуальні гарантії діяльності адвоката / Л.Д. Удалова, С.Д. Савицька. Київ. КНТ. 2014. 169с.

16. Шило О.Г. Теоретико прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінально-

му процесі України / О. Г. Шило. – Харків : Право, 2011. 472 с.

Slinko Sergey,

Doctor of Law, Professor

Kharkiv National University of Internal Affairs

E-mail: s.slinko743@gmail.com

+38063-063-02-22

Maksymova Larysa

Candidat of legal sciences

Associate Professor

Kyiv Applied College of Tourism and Hospitality

GUARANTEES OF THE CRIMINAL

PROCESS

The theoretical provisions of the criminal process include the institution of guarantees of rights and interests of its participants. The basis for ensuring guarantees in the criminal process are constitutional, legal, special principles that regulate the application of guarantees during criminal prosecution, and also ensure the protection of rights, freedoms and interests during pre-trial investigation and trial of criminal proceedings. The Criminal Procedure Law established guarantees for each participant in legal relations, which he must use during the pre-trial investigation and trial of criminal proceedings.

It is proposed to define legal guarantees based on the fact of establishing the circumstances of a criminal offense during the collection and evaluation of evidence, in the case of procedural, investigative (search) and judicial actions. Attention is paid to ensuring guarantees during the review of the materials of the criminal proceedings at the stages of the trial. The circumstances of the guarantee of appeal against the actions or inaction of the investigator, prosecutor have been proven.

The theoretical and practical content of ensuring the guarantees of the prosecution and the defense is revealed. Attention is paid to the procedural guarantees of the participants, which provide assistance in the conduct of pre-trial investigation and trial.

A theoretical definition of procedural guarantees in the criminal process is proposed.

Key words: guarantees, status, participants, prosecution, defense, pre-trial investigation, investigator, prosecutor, judge,